

BEYHAN YÖRÜKAN

TOPKAPI SARAYI MÜZESİNDEKİ ALBÜMLERDE BULUNAN
BAZI RULO PARÇALARI

Topkapı Sarayı Hazine Kitaplığında bulunan 2153 ve 2160 numaralı¹ albümlerin muhtelif sayfalarına gelişigüzel yapıştırılmış dörtyüze yakın minyatür senelerdenberi sanat tarihçilerini meşgul etmektedir. Albümlerin muhtevası, mahiyet ve düzen bakımından karışıktır. Çeşitli üslûplardaki minyatürler, Çin estanpları, Avrupa tarzındaki resim ve gravürlerle bir takım eskiz ve kopyalar, bir çok da hat sayfalara hiç bir esas gözetilmeden, gelişigüzel yerleştirilmişlerdir. Bu arada kesilmiş, hatta üst üste yapıştırılmış parçalara da rastlanmaktadır. Minyatürlerin bir kısmı yıpranmış ve üzerinde oynanarak bozulmuştur. Sayfalar arasında görülen boş yerler, sökülmüş resimlerin izlerini taşırlar. Yabancı müzelerde ve özel koleksiyonlarda bulunan bazı minyatürlerin bu sayfalardan çıkarılmış olmaları çok muhtemeldir.

Bu güne kadar yapılan çalışmalar daha ziyade murakkalardaki minyatürlerin konuları, üslûp tahlilleri, gruplandırılmaları, menşe ve devirlerinin tesbit ve tayini ile ilgili idi. Bunların ne çeşit eserlerden çıkarılıp buraya yapıştırıldığı üzerinde durulmamıştı. Ancak Halil Ekrem Bey ve G. Migeon müşterek makalelerinde bunların eskiden parçalanmış olan kitaplardan arta kalanların bir araya getirilmesinden vücut bulduğunu ve bunlar içinde XIV. yüzyıl İlhanlı Şehnamelerine ait minyatürlerin bulunduğunu söylemişlerdir². I. Stchoukine de bazı Camiu't-Tevarih ve Şehname minyatürlerini isabetle teşhis etmiştir³. R. Ettinghausen ise bir etüdünde 2153 numaralı albümden seçtiği dört minyatürü Çin üslûbunda Camiu't-Tevarih minyatürleri olarak neşretmiştir⁴.

Biz de albümler üzerinde çalışırken bazı minyatürlerin ait oldukları Şehname, Camiu't-Tevarih, Husrev ile Şirin, Acaibu'l-Mahlûkat, Kısas-ı Enbiya

1 — Eski numaraları 37084, 1720 ve 47935, 2494 dür.

2 — Halil Ethem - G. Migeon, Les Collections du Vieux Sérail à Stamboul (Syria, IX, 1930), p. 95.

3 — I. Stchoukine, Notes sur les peintures persanes du Sérail de Stamboul (Journal Asiatique, Vol. 226, 1935), pp. 119-124.

4 — R. Ettinghausen, On some Mongol miniatures (Kunst des Orients, III, 1959) pp. 44-65.

veya Siyer-i Nebi gibi bazı yazmaları tesbit etmiştik⁵. Fakat albümlerdeki diğer birçok minyatürü bilinen herhangi bir yazmaya bağlamak mümkün olamamıştır. İçlerinde kumaş üzerine yapılmış olanlar bilhassa şayanıdikkattir. Bunlar bir yazmaya ait olamazlar, çünkü sayfaları kumaştan bir yazmaya rastlanılmadığı gibi kumaş üzerine yapılmış resimlerin bir yazmanın boş bırakılan minyatür yerlerine yapıştırıldığı da görülmemiştir.

2153 numaralı albümün 3B-4A sayfalarında bulunan kumaş üzerine yapılmış bir resim, bu tarzdaki minyatürlerin mahiyeti hakkında bir fikir vermektedir. Bunun üst ve alt tarafındaki kesikler hesaplandığı zaman takribî olarak yüksekliği 35 cm. yi bulmaktadır. Aynı yükseklikte olan 2160/77B numaralı kumaş minyatür bu parçanın sol tarafından kesilmiştir. Parçalar yan yana getirildiği zaman ikiye bölünmüş bulunan yamaç, ağaç ve çiçeklerin bütünlenmesi bu hususta şüpheye yer bırakmamaktadır. Böylece iki parçanın uzunlukları toplamı 86 cm. ye varmakta ve 35×86 cm. lik bir rulo parçası ortaya çıkmaktadır.

Kâğıt üzerine yapılmış minyatürlerin bazılarında ise ilk bakışta bir nispetsizlik göze çarpar. Meselâ 2160/34A'nın yüksekliği 17 cm; uzunluğu 47.5 cm. dir. Resmin alt ve üst taraflarındaki kesikler 7 mm. içinde tamamı lanabilmektedir. Resim sağ taraftan kesilmiş olduğu için uzunluğu hesaplanamamaktadır. Boyuna hiç bir ilâve yapılmasa bile, 47.5 cm. uzunluğundaki bir resmin kitaba yatay olarak yerleştirilebileceğini düşünmek mümkün değildir. Diğer taraftan 17.7×47.5 cm. ebadındaki bir resmin bütün bir sayfaya uzunlamasına konulması da düşünülemez. Aksi halde yazmanın çok nispetsiz şekilde dar ve uzun olması lâzım gelirdi. Bu durumda resmin bir kitap için yapılmadığını düşünmek icap eder. 2160 numaralı albümde yükseklikleri 15.6 ile 17.7 cm. arasında değişen, 34A ile aynı konu ve üslûp özelliklerini gösteren dört minyatür daha vardır. Bunların kesilmiş olan yan kenarlarındaki yarım ağaç, çiçek ve bulut motifleri, resimler yan yana getirildikleri zaman tamamlanmakta ve böylece parçalar uç uca eklenmektedir. Bu meydana gelen uzun şerit üzerinde, muayyen mesafelerde kat izlerinin bulunuşu da tesadüfî değildir. Bunlar ruloların bastırılması, ezilmesi ile hasıl olmuş kat yerleridir. Burada ele alacağımız altı ruloaya ait parçalardan başka, albümlerde kumaş ve kâğıt üzerine yapılmış daha pek çok rulo parçası bulunmaktadır.

“Üstad Siyah Kalem” ibaresini taşıyan minyatürler konu ve üslûp özelliklerine göre gruplara ayrılmaktadır. Bu gruplar içindeki resimler arasın-

5 — Camiu't-Tevarih: 2153/23B, 53B, 148B, 166A; Şehname: 2153/16B, 22A, 22B, 23A, 29A, 35A, 52B-53A, 54B, 55A, 55B, 65B, 69A, 73B, 82A, 101B, 102A, 103B, 112B, 113A, 113B, 118A, 156B, 157A, 171B; Husrev ile Şirin: 2153/99B, 29B; Kısas-ı Enbiya: 2153/31B, 121A, 119A.

da da bir ölçü münasebeti göze çarpmaktadır. Bazı figürler muhtelif minyatürlerde tekrarlanmaktadır. Bunlar yan yana konuldukları zaman, resimli roman tarzında, bir hikâyenin anlatılmağa çalışıldığı görülür. Yukarıda işaret edildiği gibi bu tasvirlerin bilinen bir yazmaya bağlanamamaları da bir metni açıklayıcı mahiyette olmadıklarını göstermektedir. Konu bakımından birbirleri ile ilgili bulunmaları, bunların bir albüm için de yapılmadıklarını ortaya koymaktadır. Kanaatımızca bu resimler muhtelif rulolardan kesilerek murakkalara yapıştırılmışlardır.

Bu rulolar Türkiistan ve Çin'de popüler olan konular işlenmiştir. Nitekim Sung devri Çin resimleri arasında bunlara bazı paraleller bulmak mümkündür⁶. Eserlerdeki üslûp, etnolojik unsurlar ve konular Doğu, bilhassa Türkiistan hususiyetlerini aksettirmektedir. Bu resimlerin XV. yüzyılın ikinci yarısında yapıldıkları, Max Loehr ve Ettinghausen'ın tarihledikleri diğer bazı minyatürlerle kıyaslanarak tesbit edilmiştir⁷. Bu devirde en mühim merkezler Semerkant ve Herattır. Herat ekolünün bilinen minyatürlerinden farklı bir özellik göstermeleri bu ruloları Herat'a bağlamağa imkân vermez. Doğuda Semerkant Timur'un başkenti olmak dolayısıyla bu devirde bir sanat faaliyetine merkez olmuştur. Topkapı Sarayı Kütüphanesinde bulunan Semerkant'ta yapılmış bazı yazmaların isimleri Zeki Velidî Togan tarafından verilmiştir⁸. Buraya Uygur sanatkârlarının celbedilmiş olmaları ve bunların bir kısmının sanatkârlarla birlikte getirilmiş, bir kısmının da merkezde yapılmış olmaları ve daha sonra el değiştirerek Akkoyunlu, Safevî ve bilahare Osmanlı sarayına intikal etmiş bulunmaları çok muhtemeldir. Parçalara bölünüp albümlere yerleştirilmeleri, dolayısıyla konularının anlaşılır olmaktan çıkmaları, yani yapıldıkları ve neşet ettikleri bölgede bir rulo olarak ifade ettikleri değeri kaybetmeleri bu el değişikliğinin bir neticesidir. Uygur sanatkârlarının ananelerine bağlı olarak yaptıkları bu ruloların parçalara ayrılarak albümlere yapıştırılmaları ancak bir anlayış ve gelenek farkıyla izah olunabilir.

1. Rulo: Orman âlemi.

2160 numaralı murakkamın 34A, 46B, 66A, 75A ve 78A sayfalarına yapıştırılmış olan Siyah Kalem imzalı orman manzaralarının arasında tam bir konu ve üslûp birliği görülmektedir. Resimlerin kesilmiş olan yan kenarlarındaki ağaç-

6 — British Museum'da bulunan Ch'en ch-Chung'un «Tatar avcı» ve «Tatar süvari» si; Hui Tsung'den sonraya ait «beyaz şahin» tasviri; Chao Ch'ang'ın «iki kaz» rulosu gibi.

7 — Max Loehr, The Chinese elements in the Istanbul miniatures, p. 89 (Ars Orientalis, MCMLIV, Vol. I, pp. 85-89); R. Ettinghausen, Some paintings in four Istanbul Albums, pp. 91-103. (Ars Orientalis, MCMLIV, Vol. I).

8 — Z. V. Togan, On the miniatures in Istanbul Libraries, Istanbul, 1963.

çiçek, bulut motifleri bölünmüştür. Bu yarım şekillerin diğer bir parçada devam etmesi ve tamamlanması, resimlerin birbirlerine eklenmesini gerektirmektedir. Böylece 2160/34A + 66A + 75A + 46B + 78A sırası ile uzunlamasına yan yana dizilen resimler 1.787 m. uzunluğunda bir rulo parçası meydana getirmektedir. Sol kenarındaki motiflerin tamam olması, 2160/34A'nın rulonun baş tarafını teşkil ettiğini; 78A'nın sağ tarafının kesik olması da rulonun bu parça ile tamamlanmadığını göstermektedir.

Resimlerin yükseklikleri 15.6 cm. ile 17.7 cm. arasında değişmektedir. Alt ve üst kenarları kesilmemiş olan 2160/75A'nın yüksekliği 17.7 cm. olduğuna göre rulonun eninin (dar tarafının) ölçüsü de tesbit edilmiştir.

Sakisian koleksiyonunda bulunan ve aynı imzayı taşıyan bir orman tasvirinin de aynı özellikleri göstermesi, bizi, bu resimle elimizdeki rulo parçası arasındaki alâkanın mahiyetini araştırmağa sevketti⁹. Neticede, bu resmin de incelediğimiz rulonun bir parçası olduğunu ve 2160/78A'nın sağ tarafına eklendiğini gördük. Bu parçanın üst ve alt kenarlarından ne kadar kesilmiş olduğunu 78A ve diğerlerine kıyasla hesaplamak suretiyle, mevcut uzunluğunun da 25 cm. olduğunu tesbit ettik. Böylece rulo parçasının uzunluğu 2.037 metreye balığ olmaktadır. Sakisian koleksiyonundaki parçanın da sağ tarafı kesiktir. Eksik olan kısmın da bir veya müteaddid parça halinde başka koleksiyonlara intikal etmiş bulunması muhtemeldir.

Bu ruloda güzelliği ve korkunçluğuyla orman hayatı tasvir edilmiştir. Ejder ve simurg gibi hayalî varlıklar, arslan, kurt, yaban keçisi, geyik, maymun gibi çeşitli hayvanlar; kuşlar, kelebekler ve böcekler yer yer grup grup başıboş dolaşmakta, oynaşmakta ve birbirleriyle mücadele etmektedirler. Yalnız 2160/34A numaralı parçada ormandan geçerken ejderle karşılaşan üç atlı görünmektedir. Manzara orman olmakla beraber ağaçlar seyrek. Bu resimlerde bodur ve kavruk, gövdeleri ve dalları eğri büğrü, girintili çıkıntılı, boğumlu ve budaklı ağaçlara rastlanmaktadır ki bu husus bütün Türkiistan minyatürlerinde müşterek olan, coğrafyaya bağlı bir özelliktir¹⁰. Rulodaki salkım yapraklı ağaçlar seyrek görülmekle beraber Maveraünnehr çevresinin karakteristik bitkilerindendir¹¹.

2160/34A numaralı parçadaki siluet atlılar orta boylu, yuvarlak yüzlüdürler. Sakal ve bıyıkları yoktur. Saçları omuzlarına kadar inmektedir. Bu-

9 — A. Sakisian, La miniature à l'Exposition d'Art Persane de Burlington House (Syria, XII, 1931), Pl. XXXII; Persian Art. An illustrated souvenir of the Exhibition of Persian Art at Burlington House, London 1931, Pl. 40, No. 580; E. Kühnel, Persische Miniaturmalerei Berlin 1959, Taf. 10.

10 — A. Woeikof, Le Turkestan Russe, pp. 5-7, Pl. IIB, IIIA-B.

11 — A. Woeikof, a.e. pp. 53-55, Pl. III-V.

run ve ağızları küçüktür. Timurlu devri elbiselerini ve Özbek börklerini taşımaktadırlar.

Bu ruloda zemin renklendirilmeden doğrudan doğruya kâğıt üzerine yapılmıştır. Fon ağaçlar, çiçekler, otlar, taşlar, kurumuş ağaç parçaları, hayvanlar ve bulutlarla doldurulmuştur. Arazi, ağaçların diplerindeki toprak öbekleri ve devrilmiş kütüklerin ufki ve mâil uzanışları ile belirtilmiştir (2160/34A). Ağaçların, çiçeklerin ve hareket halindeki hayvanların, kuşların, bulutların birbiri içine girmeleri, gözü yoran bir karışıklık ve kargaşalık meydana getirmektedir. Şüphesiz bu hercümerç içinde bir düzenden ve kompozisyondan bahsedilemez. Burada tamamen dekoratif bir görünüş mevcuttur. Hayvan tasvirleri maharetle işlenmiştir. Çeşitli hayvanlar, türlü duruş ve hareket anlarında canlandırılmışlardır. Bunlarda ifadelerle duruş ve hareketler arasında fevkalâde bir uygunluk görülür. Sanatkâr gerçeğin dışına çıkmamakla beraber en ilgi çekici halleri ve görünüşleri yakalamağa gayret etmiştir. Bu müşahedeye dayanan titiz bir çalışmanın mahsulüdür.

Sanatkâr hayalî ve stilize motiflerle tabîî olanları ustalıkla birbirine karıştırmıştır. Stilize bulutlar, insan ve hayvan başlarına benzetilen kütükler ve kayalar sanatkârın özellikleri arasındadır. İlhanlı ve Timurlu devri minyatürlerinde de stilize bulutlar görülmekle beraber, buradakiler, kurdele gibi dalgalanışları ve diken gibi sivri çıkıntıları ile çok hususî bir stilizasyon gösterirler. Ejderlerin vücutlarından çıkan alevler de aynı tarzdadır. Sanatkârın fırça hâkimiyeti çok kuvvetlidir. Konturlar genel olarak çok kalındır. Bazı şekillerin içi boş bırakılmıştır. Hayvanların tüyleri çok ince çizgilerle taranarak işlenmiş, hayvan ve ağaç gövdeleri, bulutların ve yaprakların iç kısımları ince taramalarla gölgelendirilmiştir. Bu tarz, şekillere mücessem bir görünüş vermektedir. Bu rulonun başta gelen bir özelliği de siyah çizgilerin hâkimiyetidir. İstisnaî olarak kahverengi, pembe ve uçuk mavi ile turuncuya ve küçük madenî parçalarda yaldıza rastlanmaktadır.

Bu üslûbun tarihlenebilen ilk örneğini Celâyirli Ahmed Divanı'nda (1402), metni çerçeveyen kenar resimlerinde buluyoruz¹². Binyon, Divandaki bu resimlerin İran sanatında tek olduğunu, daha eski Çin resimleriyle ilgili bulunduğunu ve bu tek renkli üslûbun İran zevkine uygun düşmediğini belirtmektedir¹³. İncelediğimiz rulonun Sakisian koleksiyonundaki parçası 1931 de Burlington House'daki İran sanatı sergisinde teşhir edilmiş ve

12 — F. R. Martin, Miniatures from the period of Timur in. Ms. of the poems of Sultan Ahmed Jalair, Vienna, 1926.

13 — Binyon-Wilkinson-Gray, Persian miniature, pp. 63-64, Pl. LXXIV.

sergi kataloğunda XV. yüzyıldan sonraya tarihlenmiştir¹⁴. A. Sakisian ise bu resmi XV. yüzyılın başına tarihleyerek "İran sanatkârlarının renk yardımı olmadan da ustalık göstermesini bildiklerini" söylemektedir¹⁵. E. Kühnel aynı resmi önce, ihtiyat kaydı ile, Tebriz ekolüne ve XVI. yüzyıla atfederek, sanatkârın uzak-doğu resim unsurları ile İran tabiat anlayışını mezcetmeye çalıştığını¹⁶; sonraki bir eserinde ise, sanatkârın (Muhammed Siyah Kalem) Türk geleneğini, uzak-doğu tekniğini tanıyan İran anlayışı ile birleştirerek orijinal şahsiyetini bulduğunu ileri sürmekte¹⁷; son incelemelerinde de, Muhammed Siyah Kalem'in İran'a oldukça yabancı kalan bir Türk olduğunu kabul etmek gerektiğini ortaya koymaktadır¹⁸.

Herbirinin üzerinde "Muhammed Siyah Kalem" ibaresi bulunan bu altı resimden mürekkep rulo parçasının sanatkârı belli değildir. İmzanın, rulonun parçalanmasından sonra İran'da veya İstanbul'da atılmış olması gerekir. Fakat sanatkârın Uygur geleneklerini devam ettirdiği âşikârdır. Berlin Müzesinde bulunan aynı tarzdaki siyah-beyaz bir tabiat manzarası, sanatkârın Uygur geleneklerine ne kadar bağlı olduğunu göstermektedir¹⁹. Esasen resmin rulo tarzında yapılışı da bu hususta başka bir delil teşkil eder. Ayrıca, Eurasia göçebe sanatını karakterlendiren hayvan tasvirlerinin ve mücadele sahnelerinin Orta Asya'da çok sevildiğini ve İskitlerden beri devam eden köklü bir geleneğe sahip bulunduğunu²⁰ hatırlamak, bu konuda İran ve Çin sanatını kaynak olarak kabule imkân vermez. Bu resimlerde görülen bazı tabiat unsurlarının ve süvarî kıyafetlerinin de batı Türkistan'a has olduğunu yukarıda belirtmiştik.

Hüviyeti meçhul olan bu sanatkâr orijinal bir üslûbun sahibidir. Bu üslûp ile albümlerdeki "Siyah Kalem" imzalı diğer minyatür grupları arasında bir bağ mevcuttur. 2160/75A numaralı parçada maymunun elinde görülen kulplu vazo ile Siyah Kalem imzalı minyatürlerin bir kısmı ile çok büyük bir yakınlık gösteren Claud Anet koleksiyonundaki bir minyatürde²¹

14 — Persian art. An illustrated souvenir of the Exhibition of Persian Art at Burlington House. London 1931. Pl. 40, No. 580.

15 — A. Sakisian, La miniature à l'Exposition d'Art Persan de Burlington House (Syria, XII, 1931), pp. 166, Pl. XXXII.

16 — E. Kühnel, Painting and the art of the book (Survey of Persian Art, Vol. III, pp. 1883; Vol. V, Pl. 914).

17 — E. Kühnel, Persische Miniaturmalerei, S. 11, Taf. 10.

18 — E. Kühnel, XV. ve XVI. yüzyıllarda minyatür sanatında Türk üslûbu (Milletlerarası Birinci Türk Sanatları Kongresi. Ankara 19-24 Ekim 1959, Ankara, 1962), s. 277.

19 — Berlin Staatliche Museen, I.B. 7059.

20 — E. Diez - O. Aslanapa, Türk Sanatı, İstanbul, 1955, 5-23. s.

21 — C. Anet, Exhibition of Persian Miniatures at the Musée des Arts Décoratifs, Paris, I, (Burlington Magazine, vol. 22, 1912), p. 11, fig. E; Marteau - Vever, Miniatures persanes, Paris, 1933, Pl. LIV.

ve mezkûr grupların birinde yer alan 2160/130A da görülen kulplu vazolar²² arasındaki benzerlik de minyatürler arasındaki münasebetin diğer bir örneğini teşkil eder. Bu rulonun Mâverâünnehr çevresinde ve XV. yüzyılın ortalarında yapıldığı kanaatında olduğumuzu söyleyebiliriz.

2. Rulo: Hayvan tasvirleri.

2153 numaralı albümün 18A, 19B, 94B ve 95A sayfalarındaki, kâğıt üzerine yapılmış imzasız meşkler muhtevaları, üslûp ve yükseklik ölçüleri ile birbirlerine bağlanmaktadır²³. Resimlerin hayvan figürlerine zarar vermemek için gayri muntazam olarak kesilen yan kenarlarının birbirine intibak etmesinden ve kesilmeden mütevellit ikiye bölünen stilize çiçek ve kaya motiflerinin bütünlenmesinden faydalanarak 2153/19B, 2153/18A ve 2153/95A numaralı parçaları birleştirmek mümkün olmaktadır. Fakat 2153/94B numaralı olanın kenarlarında böyle bir halin olmayışı bu parçanın ekleneceği tarafı kesinlikle tesbite imkân vermemektedir. Bu parça rulonun daha önceki veya daha sonraki kısımlarından kesilmiş olabilir.

Ruloda çoğu sırtlan olmak üzere muhtelif hayvanlar değişik duruş ve hareket anlarında tasvir edilmişlerdir. En karışık pozisyonlar ve en çevik, en kıvrak hareketler büyük bir ustalıklarla çizilmişlerdir. Renk olarak siyah ve gri kullanılmış, adaleler ve kemikler gölge ile, tüyler çok ince taramalarla belirtilmiştir.

Her iki ruloda da hayvanların aynı duruş ve hareket anlarında gösterilmesi ve aynı teknikte resmedilmiş olmaları bunların aynı sanatkârın eseri olduğunu düşündürmektedir.

Bu hayvan tasvirlerinin menşeyini Orta Asya Türk sanatında aramak lâzımdır. Aynı tarzda yapılmış hayvan resmi parçaları Turfan kazılarında bulunmuştur. Berlin müzesinde muhafaza edilen II. Turfan'a ait siyah boya ile çizilmiş bir geyik; I.B.6530 numaralı parçada görülen tarama ile yapılmış ceylan başı ve I.B.5000 deki kaplanın kıvrak vücut hareketi bu üslûbun menşeyini işaret etmektedir.

3. Rulo: Gelin alayı.

Yukarıda bahsettiğimiz, ipek üzerine yapılmış olan 2153/3B-4A numaralı resim 66.5 cm.; bunun sol tarafına eklenen 2160/77B numaralı parça ise

22 — Max Loehr, *The Chinese elements in the İstanbul Miniatures*, (Ars Orientalis, I, 1954), p. 89; R. Ettinghausen, *Four İstanbul Albums*, (Ars Orientalis, I, 1954), p. 97.

23 — Bunlardan 2153/19B numaralı parçanın resmi O. Aslanapa tarafından neşredilmiştir. (a.m. S. 79, Abb. 5).

19.5 cm. uzunluğundadır. Her ikisi bir arada dar tarafı 35 cm. olan bir rulonun 86 cm. lik bir kısmını teşkil ederler²⁴. Sakisian tarafından, bu resmin "bir Çin prensesinin bir Samanoğlu prensi ile evlenmeğe gelişini" tasvir ettiği ileri sürülmüştür²⁵. Daha sonra Stochoukine bunun XIV. asrın ortalarına doğru muhtemelen Mâverâünnehr bölgesinde yapılmış olabileceğini söyleyerek, resmin konusunu bir prensesin gece alayı olarak izah etmiştir²⁶. Bu iki parçanın resimlerini ilk defa 1954 yılında O. Aslanapa neşretmiştir. Yazar, 2153/3B-4A'nın "Wên-Chi'nin Moğul prensine esir olarak kaçırılışı"nın, 2160/77B nin de bir "kutsal dans" ı tasvir ettiğini söylemektedir²⁷. R. Ettinghausen da bunların bir bütünün parçaları olduğunu farketmeyerek 2160/77B numaralıyı 1425 tarihi civarına koymuş; 2153/3B-4A yı da aynı ekole dahil etmiştir²⁸.

Bu gün bu parçaların birleşmesiyle konu daha belirli bir hale gelmektedir. Burada bir merasim alayının yolculuğu tasvir edilmiştir. 2160/77B deki iki rakkase alayın önünde dans ederek ilerlemektedirler. Zengin kıyafetlerinden aristokrat oldukları anlaşılan iki kadın atlara binmişlerdir. Elllerinde mum ve meş'aleler taşıyan seyis ve muhafızlar yaya olarak bunlara refakat etmektedirler. 2160/77B de, arka plândaki tepelerin ardından alayı gözleyen büyük bir figür görünmektedir. Mübalâğalı çizilmiş olmasından ve elinde bir balta tutmasından bunun koruyucu bir tanrı olduğu düşünülebilir²⁹. Öndeki rakkaselerin oynayarak yol alışları, mum ve meş'alelerin, aydınlatma vasıtası olmaktan gayri, ifade ettikleri manâ bu rulo parçasının bir düğün alayı tasviri olması ihtimalini kuvvetlendirmektedir. Bu gün dahi Anadolunun bazı yerlerinde raks edilerek ve çalgı çalınarak at üzerinde gelin götürülmesi adeti yaşamaktadır. Diğer taraftan Su-Yun'a atfedilen ve Çinli bir prensesin bir Türk prensiyle evlenmeğe gidişini tasvir eden bir Sung devri rulosu ile incelediğimiz rulo arasında konu bakımından bir benzerlik mevcuttur³⁰.

Buradaki orta, hatta kısa boylu muhafızlar tıknaz vücutları, sert ifadeli, kemikli yüzleri, çatık gür kaşları ve badem gözleri, kalın ve gür bıyıklarıyla Batı Türkistan tipini temsil etmektedirler. Nitekim bunlarla Penc Kent

24 — Ölçüleri: 2153/3B-4A: 34.5 x 66.4 cm.; 2160/77B: 34 x 19.5 cm. dir.

25 — A. Sakisian, *La miniature persane*, pp. 15, 53.

26 — I. Stchoukine, *Notes sur les peintures persanes du Sérail de Stamboul* (Journal Asiatique, Vol. 226), pp. 117-140.

27 — O. Aslanapa, *Türkische Miniaturmalerei am Hofe Melmed des Eroberers in İstanbul* (Ars Orientalis, 1954, Vol. I), S. 80-81, 82, Taf. 17, 39a-b.

28 — R. Ettinghausen, *Some paintings in four İstanbul Albums*, (Ars Orientalis, 1954, Vol. I) p. 98.

29 — O. Aslanapa, a.m., S. 80.

30 — Dr. Basil Gray, bu rulonun fotokopisini bana göstermek lûtfunda buluparak, aslının Çin müzelerinde olduğunu söylemiştir.

(Beşbalık) duvar resimlerindeki tipler arasında dikkati çeken bir benzerlik mevcuttur. Arka plândaki iri figür de bunların mübalâğalandırılmış şeklidir. Kadın figürlerinde yüzler ifadesizdir. Bunlar ince kalkık kaşları, çekik gözleri ve dolgun yuvarlak soluk yüzleriyle Bezeklik ve Hoço buluntularındaki Doğu Türkistan tiplerini hatırlatmaktadır. Burada her iki tipin bir arada bulunuşu ise bu bölgeler arasındaki siyasî ve sosyal bağlarla ilgilidir. Başlardaki börkler Türkistan'ın karakteristiğidir. Renk renk ipekli kumaştan yapılmış, üst üste giyilen zengin elbise ve kaftanlar birçok Timurlu minyatüründe de görülmektedir. Binyon, Şahrüh zamanında Çin'le yakın bir temas kurulmuş olmasına ve Çin'e gönderilen bir sefaret heyetinde bulunan Hoca Gıyaseddin adlı bir nakkaşın hatıratına dayanarak, Timurlularda Çin modasının hâkim olduğunu ileri sürmektedir. Bu görüş gerçeklere pek uygun düşmemektedir. Orta Tan'g devrinde Çin kadınlarının Batı modasına uygun olarak giyindiklerine dair bir kayıt mevcuttur³¹. Orta Asya'nın Çin üzerindeki tesirleri çok eski ve kuvvetlidir³². Bu tesirler yalnız resme ve dekoratif sanatlara inhisar etmeyerek müzik, dans gibi kültürün diğer unsurlarını da içine almakta³³ ve Moğullar zamanında da devam etmektedir³⁴. Esasen Binyon'un tezi, Hoca Gıyase'd-Din'in elçiliğinden evvele ait olan Timurlu minyatürlerinde de aynı elbiselerin görünmesini izah etmez³⁵. Kanaatimizce bu kıyafetlerle ancak uygur kıyafetleri arasında bir bağ kurulabilir. Bezeklik ve Hoço duvar resimleriyle yapılan karşılaştırmalar Türkistan'da Uygur geleneğinin devam ettiğini göstermektedir³⁶. Timurlular devrinde Türkistan'da Uygur yazısının kullanılmakta oluşu³⁷ da bunun açık bir delilidir. XV. yüzyıl Çin resimlerinde görülen kıyafetlerle rulodakiler arasında, Çin tesirini düşündürebilecek bir benzerlik tesbit edemediğimizi de ayrıca kaydetmeliyiz.

Ruloda zemin, arka plânda tepelerle, önde çiçeklerle süslenmiştir. Çiçek ve otlar toprağı delerek çıkmakta, yeryüzü böylece belirtilmektedir. Sema tamamen koyu maviye boyanmıştır. Resim renk bakımından son derece zengindir. Figürler umumiyetle bir hareket ânında gösterilmiştir. Bu hâl bilhassa

31 — Oswald Sirén, A history of early Chinese painting, 1933, London, Vol. I, p. 69.

32 — W. Eberhard, Çin tarihi, Ankara, 1947, 222. s.; O. Sirén, Central Asien influences in Chinese painting of the Tang period (Ars Asiaticae, III, 1959) pp. 147-152.

33 — O. Sirén, a.m., p. 4.

34 — J. Strzygowsky, Asiatische Miniaturmalerei, Vienna, 1913, S. 195; R. Grousset, Les Civilisation en Orient, T. III, La Chine, Paris, 1950, pp. 328-334; W. Eberhard, a.e., 221. s.

35 — B. Gray, La Peinture persane, Genève, 1961, Pls. 75, 77.

36 — Von Le Coq, Die Buddhistische Späntike in Mittelasien, Teil V, Taf. 22, 23, sibenter/schluss Teil, Taf. C, 14; A. Stein, Wall painting from ancient Shrines in Central Asia, London, 1948, Pls. XVI-XVIII, XI, XX, XXI, XXV, XXVII, VII.

37 — Z. V. Togan, Baysungur (İs. Ans. II. c.): Topkapı sarayında dört cönk, 84. s.

rakkaselerin kıvrak vücutlarında çok kuvvetle belirlemektedir. İfade, muhafızlarda sert, at üzerindeki kadınlarda sâkin ve donuktur. Biz ne eliyle ağzını kapayan, ne de kolunu öne doğru uzatan kadının jest ve mimiklerinde Aslanapa'nın bulduğu acılı ifadeyi³⁸ sezemedik. Renkçi oluşu, tabiatı realist işleyişi ve figürlerin hareketli oluşu, zemini pek fazla doldurmayışı, hatlarının inceliği ve kıvraklığı sanatkârın özellikleridir.

Tipler, kıyafetler ve üslûp bu eseri Türkistan'a ve Timurlular devrine bağlamaktadır. Timurlular devrinde Doğu Türkistan'daki sanat merkezleri ve hareketleri hakkında vesikalara sahip değiliz. Fakat Semerkant'ta yazılmış bazı yazmalar, yukarıda söylediğimiz gibi, bu şehri, bu eserlerin yapılabileceği bir merkez olarak düşündürmektedir. Sanatkârı meçhul olan bu rulo Timurluların idaresi altında geleneklerini devam ettiren ve geliştiren Uygur sanatkârlarının eseri olmalıdır. Resimlerin rulo tarzında yapılmış olması da bu görüşü doğrulayan bir delildir.

4. Rulo:

"Muhammed Siyah Kalem" ibaresini taşıyan, 2153 numaralı albümün 164B-165A sayfalarına bir baştan öbür başa kadar iki sıra halinde yapıştırılmış olan kumaş üzerine yapılmış resimlerin³⁹ kesiklerini hesaplamak suretiyle takribî olarak tesbit edebildiğimiz aslı yükseklikleri 30 cm. dir⁴⁰. Gerek yükseklik ölçülerinin gerek diğer bütün unsurlarının uyuşması bunların bir bütünden kesilmiş iki parça olduklarını göstermektedir. Böylece bir rulonun 125.5 cm. lik bir kısmı tesbit edilmiş olmaktadır.

Burada efsanevî bir konu işlenmiştir. Demonlar tarafından uçurularak götürülen altın işli ve oymalı tahtlarda, zengin, sırma işlemeli elbiseler giymiş insanlar ve melekler oturmaktadır. Tahtı demonların götürüşü bir kaçırma olayı karşısında bulunduğumuzu hatıra getirebilir. Fakat bazı demonların ayaklarının zincirli oluşu ve sahnede meleklerin de yer alışı bu seyahatin emniyetli bir tarafa doğru yapıldığını anlatmaktadır.

Yuvarlak, dolgun yüzlü, hilâl kaşlı ve badem gözlü kadın ve erkek figürleri evvelki rulodaki tipleri hatırlatırlar. Muhayyel varlıklar olan melekler de tip olarak buradaki kadın figürüne benzerler. Sırtlarındaki kanatlardan başka, kollarının da kuş tüyleri ile örtülmesi karakteristiktir. Çok çirkin mahlûklar olarak yapılmış demonların vücutları tüy ile kaplıdır. İri cüsselidirler. Fakat sert ve dehşet verici bir ifadeleri yoktur.

38 — O. Aslanapa, a.m. S. 82.

39 — M. Ş. İpşiroğlu - S. Eyüboğlu, Fatih Albümüne bir bakış, İstanbul, Rs. 33-34.

40 — Bugünkü ölçüleri: 2153/164B₁ - 165A₁: 20.2 x 60.5 cm, 2153/164B₂ - 165A₂: 21.7 x 61.1 cm.

Zemin tamamen boş bırakılmıştır. Burada bir kompozisyon bahis konusu değildir. Sanatkâr renkçidir, yıldız da kullanmıştır. Demon tasvirlerinde tarama tarzında çalışmıştır. Bu, ilk iki kâğıt rulodaki hayvan tasvirlerinde görülen tekniğe benzer. Tüyler adeta gözün seçemeyeceği kadar ince ve hafif çizgilerle işlenerek vücut belirtilmiştir. Konturlar şekillerin bir tül arkasından görünüşünde olduğu gibi yumuşak ve gölgelidir. Demonların el ve ayak çizimlerinde detaya önem verilmiştir. Ayakların çeşitli yönlerden gösterilişi Orta Asya tasvir sanatının özelliklerindedir. İnsan ve meleklerin çizilişi bir evvelki bez ruloda görülenlerden farklı değildir.

Bu rulo ile "Gelin alayı" rulosu arasında, yükseklik farkları bir tarafa bırakılırsa, tipler, kıyafetler ve üslûp bakımından dikkati çeken bir benzerlik mevcuttur. Burada zeminin boş oluşu uçuş vaziyeti ile ilgili olabilir. Bu iki rulonun aynı sanatkâr tarafından, hiç değilse aynı atölyede yapılmış olduğunu ileri sürebiliriz.

5. Rulo:

19.4×49 cm. ebadında ipekli kumaş üzerine yapılmış olan ve Muhammed Siyah Kalem imzasını taşıyan 2153/40B numaralı minyatür⁴¹, demonların parçaladıkları bir atı kaşmak için giriştikleri mücadeleyi tasvir etmektedir. Gerek kumaş üzerine yapılmış olması, gerek ölçüleri bu resmin bir rulo parçası olduğundan şüpheye yer bırakmamaktadır.

Resmin arka plânında hafifçe belirtilmiş iki tepe yer almaktadır. Sema ve zemin düz bırakılmıştır. Önde demonlar ikişer ikişer mücadeleye girişmişlerdir. Sanatkâr figürlerin birbirini kapatmamasına dikkat etmiştir. Atın dağılmış parçaları, bu ayrı ayrı mücadeleleri birbirine bağlamakta ve konunun birliği içinde toplamaktadır. Diğer taraftan, arka plânda tepelerin ardından bu manzarayı seyreden figürler de olayı bir bütün olarak kıymetlendirmekte; dehşet ve heyecan ifade eden jest ve mimikleri ile de münferid görünen mücadelelerin dağınık tesirlerini bir merkezde toplayarak kesif bir şekilde aksettirmektedirler. Böylece, açık, hattâ dağınık diyebileceğimiz bir kompozisyon içinde organik bir terkip vücuda getirilmiştir. Arka plândaki figürlerle resme aynı zamanda bir derinlik verilmek istenmiştir. Bu ekole ait bir çok resimlerde görülen bu tarzdaki figürler, kanaatimizce, menşedeki mânasını kaybetmiş ve doğrudan doğruya konunun unsuru olmaktan çok kompozisyonun unsuru olarak sahneye dahil edilmişlerdir.

41 — M. Ş. İpşiroğlu - S. Eyüboğlu, a.e. Res. 78.; M. Ş. İpşiroğlu, Aus dem Album des Eroberers. Ein Beitrag zur türkischen Malerei 15. Jahrhundert (Du, 1959), S. 13-41.

Demonlar çıplak olarak yapılmışlardır. Vücutları kaplayan tüyler, hayvan tasvirlerinde gördüğümüz gibi, tarama halinde ince ince çizilerek belirtilmiştir. Sanatkâr, kırmızı, gri ve gri-kahve renkleri kullanmıştır.

Yine ipekli kumaş üzerine yapılmış olan 19×21 cm. ebadındaki 2153/39B numaralı resimde de birbiri ile konuşan iki demon görülmektedir. Bu iki parça arasında aynı kumaş üzerine yapılmış olmaktan başka yükseklik ölçüsü, ihtiva ettikleri figürlerin tipleri, renk ve teknik bakımından aşikâr bir münasebet vardır. Bunların aynı rulonun parçaları olduğunu düşünebiliriz. Fakat bu hususu kesin olarak ortaya koyacak diğer delillere sahip değiliz. Ancak, bu iki parçanın aynı sanatkârın elinden çıktığından şüphe edilemez. Üslûp mukayeseleri bizi, bu sanatkârın bundan evvelki rulonun sanatkârı ile aynı şahsiyet olduğu neticesine götürmektedir.

6. Rulo:

Muhammed Siyah Kalem imzalı olan 2160/64B numaralı bir bahar dalı resmi, yine aynı imzayı taşıyan ve dallar, çiçekler arasındaki bir figürü gösteren 2160/35B numaralı resmin üst tarafından kesilmiştir⁴². Bu iki parça birbirine eklendiği zaman ikiye bölünmüş olan yaprak, çiçek ve dallar tamamlanmaktadır. Böylece resmin yüksekliği 64.5 cm. yi bulmaktadır. Bulutlardan kesilen kısmın ilâvesiyle bu sahnenin yüksekliği 68 cm. ye varır. Figürün hareketleri ve ağacın vaziyeti resmin yan kenarlarından da bir miktar kesildiğini belli etmektedir. Bu iki parça dikine düzenlenmiş kâğıt bir rulodan kesilmiş olmalıdırlar.

Şekiller iri çizilmiş, konturlar kuvvetle belirtilmiştir. Detaylar ince ince işlenmiş, dalların kabukları, keleklerin kanatları, yaprakların damarları bütün ayrıntıları ile gösterilmiştir. Renkler bol ve caziptir. Yaprak, çiçek, kelek kanadı gibi küçük satırlarda değişik renkler yanyana kullanılmış; aynı rengin muhtelif tonları ile gölge temin edilmiştir. Bu özellikleri ile evvelkilerden farklı bir karakter gösteren bu resmin bir Çin rulosundan kopya edildiği kanaatındayız.

42 — Ölçüleri: 2160/64B: 15×23.2 cm.; 2160/35B: 49.5×23.5 cm.



Nu. 2160/34A Ölçü: 17×47.5 cm.

Nu. 2160/66A Ölçü: 15.6×34.5 cm.



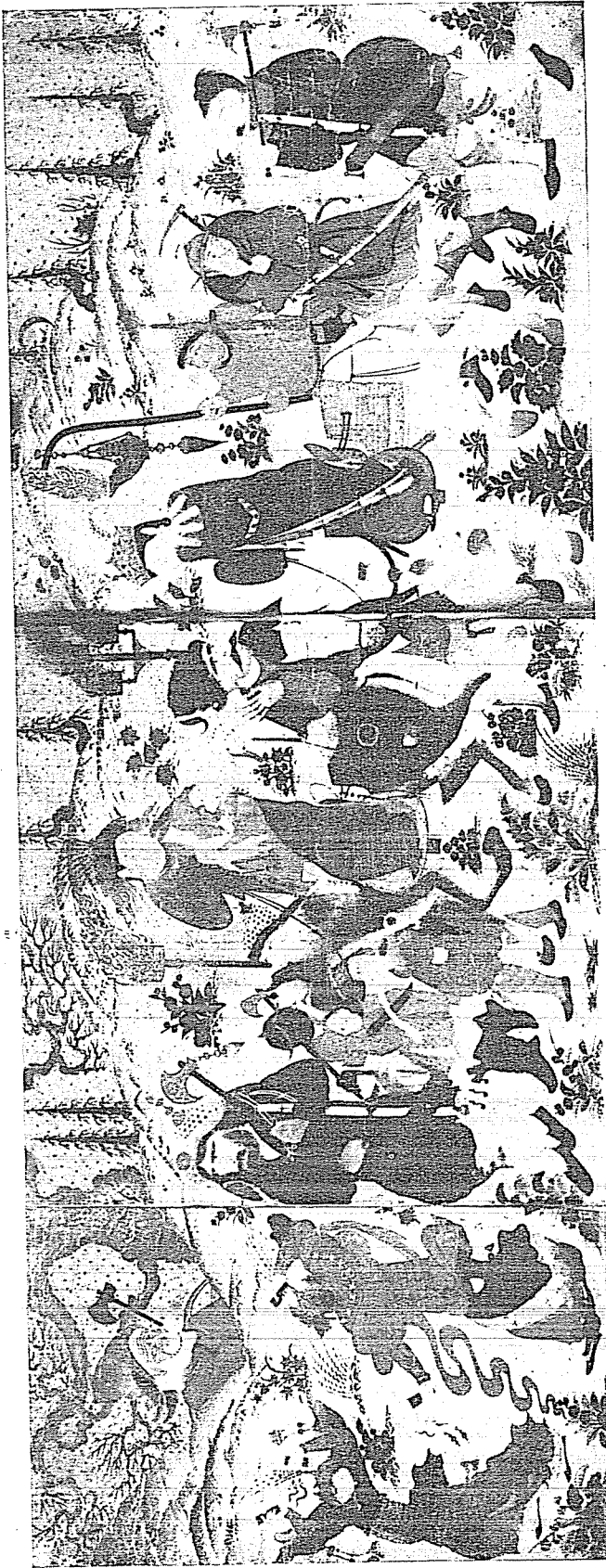
Nu. 2160/75A →



Nu. 2160/46B Ölçü: 17.4×28.2 cm.

Nu. 2160/78A Ölçü: 17.5×32.5 cm.

Sakisian koleksiyonundaki parça.



3. Rulo: Gelin alayı

Nu. 2160/77B

Ölçü: 34 x 19.5 cm.

Nu. 2153/3B-4A

Ölçü: 34.5 x 66.4 cm.



1. Rulo: Orman âlemi.

Nu. 2160/34A

Ölçü: 17 x 47.5 cm.

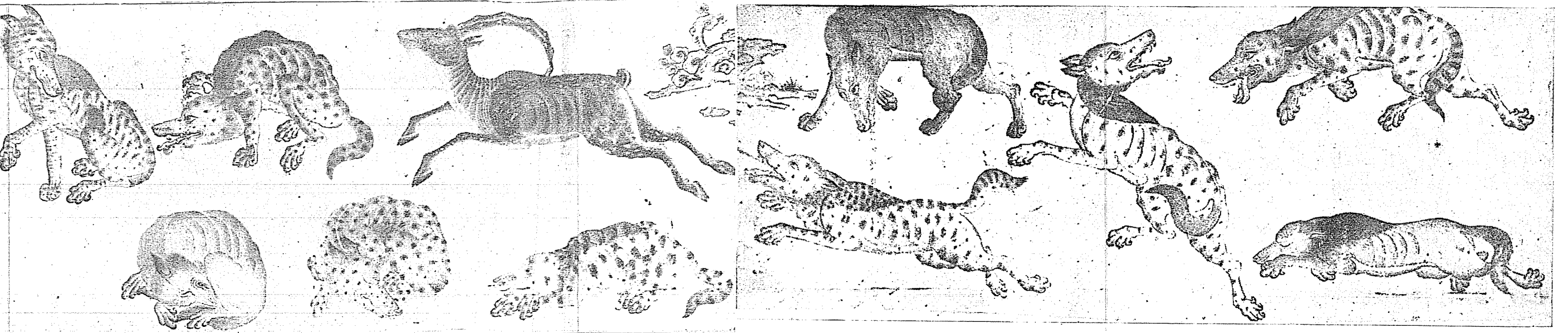


→

Ölçü: 17.7 x 36 cm.

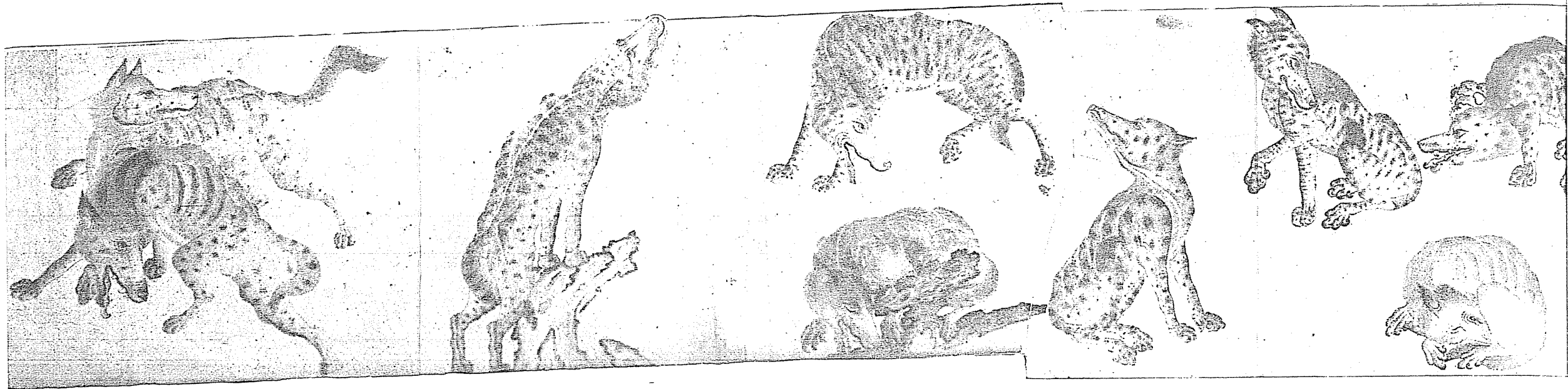
Nu. 2160/46B

Ölçü: 17.4 x 28.2 cm.



Nu. 2153/18A

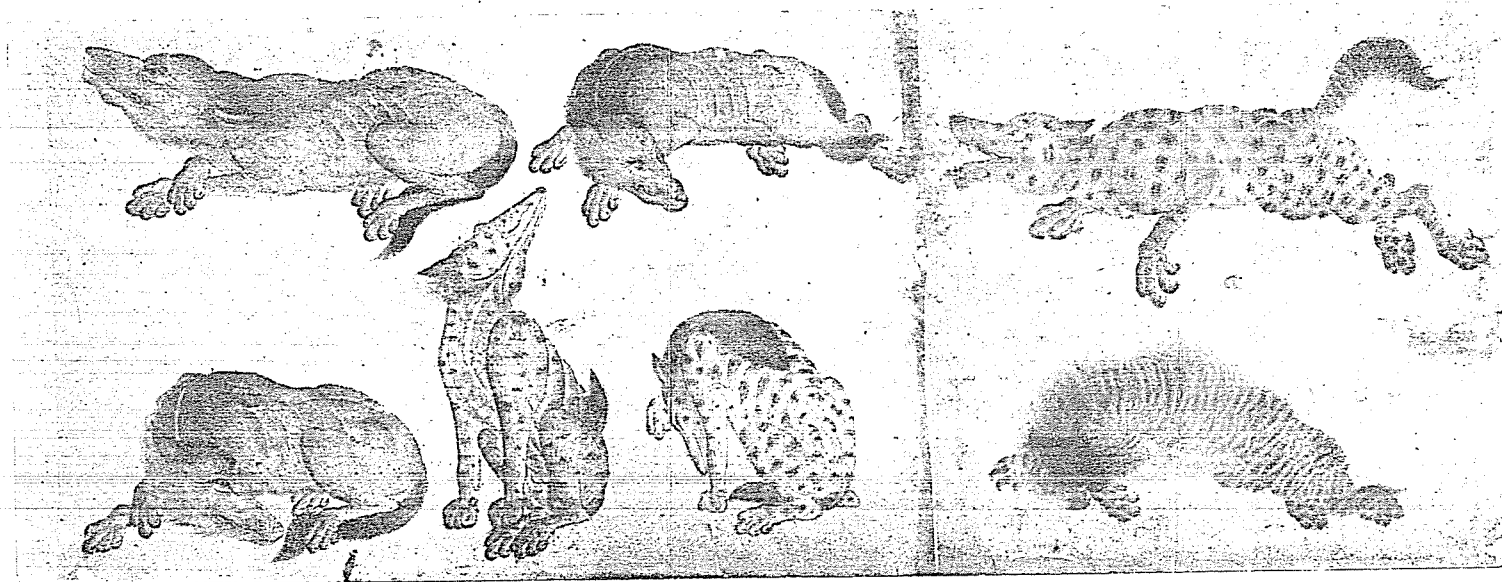
Nu. 2153/95A



2. Rulo: Hayvan tasvirleri.

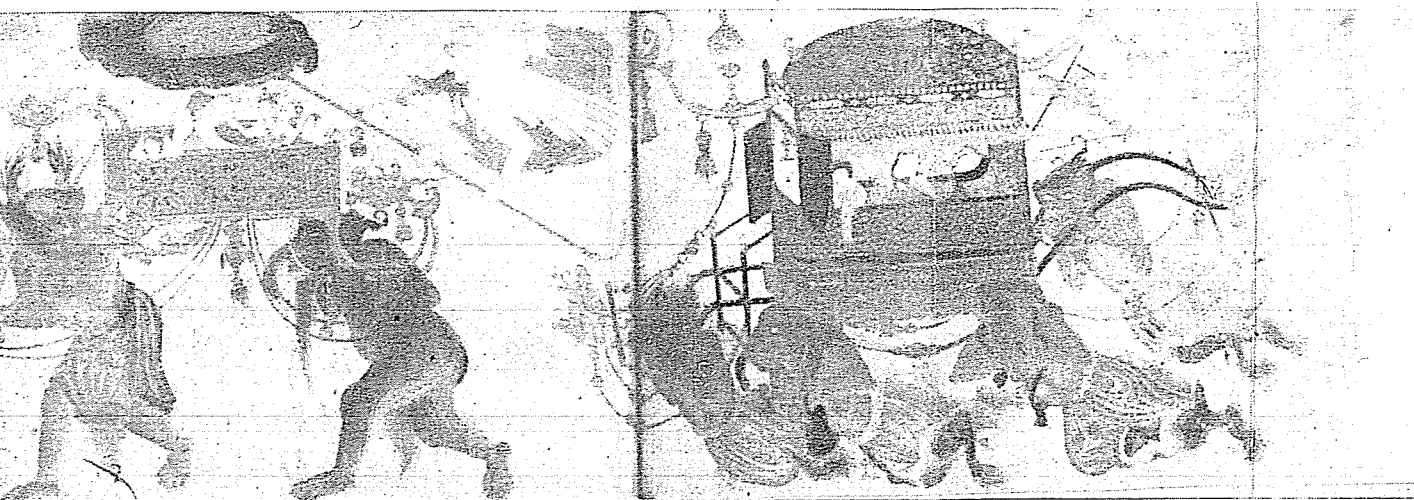
Nu. 2153/19 B

Nu. 2153/18A



2. Rulo: Hayvan tasvirleri.

Nu. 2153/94B



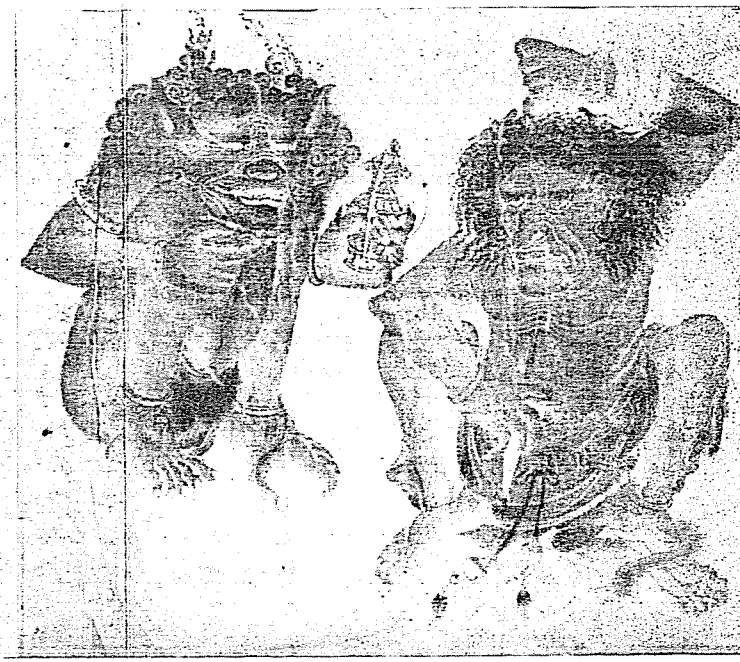
4. Rulo Nu. 2153/164 B-1-165A-1 Ölçü: 20.2×60.5 cm.



Nu. 2153/164 B-2-165-A-2 Ölçü: 21.7×61.1 cm.



5. Rulo: Nu. 2153/40B Ölçü: 19.4×49 cm.



Nu. 2153/39B Ölçü: 19×21 cm.

6. Rulo: Nu. 2160/35B Ölçü: 49.5×23.5 cm.



6. Rulo: Nu. 2160/35B Ölçü: 49.5×23.5 cm.

203

1955

por-

tip-

958

tap